

RLB 34

PRAVĚKÁ NÁBOŽENSTVÍ EVROPY

3 konzultace (I-III), 4 kredity, ukončení: kolokvium

učitel: prof. PhDr. Vladimír Podborský, DrSc.

Anotace konzultací

Účelem kurzu je informovat posluchače o soudobých znalostech pravěkých a raně historických náboženství (náboženskosti) Evropy, mimo starověké civilizace (Kréta, Řecko, Řím). Téma je multidisciplinární povahy: čerpá z poznatků obecné religionistiky, filozofie, historie, etnologie, dějin umění a především archeologie. Časově pokrývá velmi dlouhé období od prvních projevů duchovního života rodu Homo v paleolitu až po christianizaci raně historických evropských etnik.

V první stručné části kurzu budou objasněna různá pojetí náboženství (náboženskosti), osvětleny základní pojmy archeoreligionistiky, nastíněna globální periodizace pravěku a rané doby dějinné a formulován teoretický evoluční model náboženství od přírodních religii přes různé formy teismu až po náboženství etnická. V další – hlavní – části budou naznačeny konkrétní projevy religiozity jednotlivých etap pravěku a rané doby dějinné. Při minimálním časovém plánu konzultací bude hlavní část studia předmětu spočívat v individuální přípravě posluchačů.

Požadavky ke kolokviu

Znalost obecné teorie archeoreligionistiky a její terminologie

Rámcová znalost náboženských systémů jednotlivých etap pravěku a rané doby dějinné

Náplň konzultací

I.

1. Úvod do studia prehistorické religionistiky. Prameny a metody studia. Definice náboženství (náboženskosti) se zřetelem k pravěku a rané době dějinné. Původ a obsah náboženství. Základní pojmosloví. Evolucionismus a kreacionismus.
2. Klasifikace náboženství. Evoluční model náboženství a jeho konfrontace s periodizací pravěku a rané doby dějinné. Otázky teogonie a klasifikace nejstarších božstev.
3. Věrské představy Evropanů starší doby kamenné (paleolitické). Nejstarší vrstva přírodních náboženství: dynamismus, manismus, fetišismus, totemismus, kult předků. Kultovní projevy: jeskynní galerie („sanktuária“), zaklínačství a magie. Šamanismus.
4. Náboženské představy neolitických zemědělců. Mladší vrstva přírodních náboženství: animismus, animatismus, démonismus, prototeismus (univerzální ženská božstva). Kultovní projevy: sakrální areály (rondely aj.), kultovní mobiliář, ženská plastika, lidské oběti. Počátky soustavného pohřebního ritu.
5. Raný eneolitický teismus (3 hlavní božstva: Nebe, Země a Podsvětí). Kultovní projevy: rondely, rondeloidy a čtvercové „svatyně“, kultovní mobiliář. Problémy pohřebního ritu. Protiklady religiozity autochtonů a invazorů. Megalithy západní a severní Evropy.

II.

6. Polyteismus doby bronzové. Příklad rané řecké antiky. Předpokládaná božstva „barbarské“ Evropy. Ceremonialismus doby bronzové. Sakrální areály (rondeloidy, posvátné hory, jeskyně) a kultovní objekty, votivní depozita, kultovní mobiliář. Lidské oběti. Výpověď ustáleného pohřebního ritu. Eschatologie.
7. Rozvinutý polyteismus doby halštatské. Náboženské projevy obyvatel halštatské a mimohalštatské Evropy. Kultovní areály (kruhové a čtyřúhelné „svatyně“), jeskynní obětiště (Býčí skála v Moravském Krasu), sakrální okrsky na hradiscích. Obličejové a domkové urny.
8. Počátky etnických náboženství. Náboženství starých Thráků (dácké kruhové svatyně – kalendária). Tajemní Ilyrové a jejich svatyně.
9. Náboženství starých Etrusků. Podstata jejich náboženské doktriny a vazba na staré řecké náboženství. Etruský panteon.
10. Náboženství Skýtů a Sarmatů. Základy jejich věrských systémů. Jejich božské panteony. Vliv způsobu života na charakter náboženského života

III.

11. Náboženský partikularismus starých Keltů. Keltský panteon. Druidové a druidismus. Orfismus, Pythagoreismus. Keltské svatyně (čtyřúhelníkové valy, tzv. „Viereckschanze“, „nemeton“, „drunemeton“, „sály hlav“ na keltských oppidech aj.). Keltský kalendář a svátky. Výpověď pohřebního ritu. Pronikání křesťanství do pozdně keltské společnosti.
12. Iroskotské náboženské obce. Šíření křesťanství iroskotskými misiemi. Etická převaha křesťanského náboženství nad „pohanstvím.“
13. Náboženství starých Germánů. Starogermánský panteon. Kněžší a věstkyně. Svatyně starých Germánů (severská bažinná a vodní obětiště, mumie obětovaných lidí, „soudní kruhy“ – „domareringar“, kręgi“, domácí svatyně, krbové desky, zvířecí oběti). Starogermánské thingy. Pohřební ritus. Pronikání křesťanství mezi jednotlivé germánské kmeny. Ariánství. Germánská mytologie.
14. Staroslovanské pohanství. Staroslovanský (reálný a romantický) panteon: starší generace bohů, noví bohové polabských a pobaltských Slovanů. Staroslovanské svatyně a pohanské chrámy (temply). Slavná střediska pohanského kultu: Retra, Arkona, Wolin, Stargard, Bogit nad Zbručí aj. Staroslovanští „žreci“.
15. Pohanské svatyně na území střední Evropy. Slovanská démonologie. Staroslovanské pohanství ve střední Evropě. Přžitky slovanského pohanství v lidové kultuře. Pohřební ritus starých Slovanů. Christianizace jednotlivých větví Slovanů.

Doporučená studijní literatura

- Dumézil, G.: Mýty a bohové Indoevropanů, Praha 1997
- Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení I-III, Oikúmené Praha 1995-1997 (spec. I. díl: Od doby kamenné po eleusínská mystéria)
- Eliade, M.: Pojednání o dějinách náboženství, Argo Praha 2004
- Eliade, M. – Culianu, P. – Wiesner, H. S.: Slovník náboženství, Praha 1993
- Filip, J.: Keltská civilizace a její dědictví, Praha 1959, 1963, 1995
- Frazer, J. G.: Zlatá ratolest, Praha 1994, 1977
- Greenová, M.: Keltské mýty, Lidové noviny Praha 1998
- Heller, J. – Mrázek, M.: Nástin religionistiky, Praha 1988
- Horyna, B. – Pavlincová, H.: Dějiny religionistiky, Olomouc 2001
- Hrych, E.: Velká kniha bohů a bájných hrdinů?, Regia Praha 1999/2000
- Jordan, M.: Encyklopedie bohů, Volvox Globator Praha 1997
- Kadečková, H.: Soumrak bohů, Aurora Praha 1998
- Klanica, Z.: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech, in: Poulík, J. – Chropovský, B. et al.: Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha-Bratislava 1985, 107-139
- Komorovský, J.: Religionistika. Veda o náboženstvích světa a jej pomocné disciplíny, UK Bratislava 1994
- Krzak, Z.: Megalithy Europy, Warszawa 1994
- Kubalík, J.: Dějiny náboženství, Praha 1984
- McCoyová, E.: Keltské mýty a magie, Volvox Globator Praha 1999
- Neustupný, J.: Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě, Praha 1940
- Podborský, V.: Náboženství našich prapředků, MU Brno 1994
- Podborský, V.: Náboženství pravěkých Evropanů, MU Brno 2006
- Profantová, N. – Profant, M.: Encyklopedie slovanských bohů a mýtů, Libri Praha 2000
- Schlette, F.: Germáni mezi Thorsbergem a Ravennou, Praha 1977
- Spáčilová, L. – Wolfová M.: Germánská mytologie. Svět germánských božstev, Olomouc 1996
- Štampach, O. I.: Náboženství v dialogu. Kritické studie na pomezí religionistiky a teologie, Portál Praha 1998
- Vallon, J. (ed.): Kniha o náboženstvích, Albatros Praha 1993
- Vácha, M. O.: Návrat ke stromu života. Evoluce a křesťanství, Cesta Brno 2005
- Váňa, Z.: Svět slovanských bohů a démonů, Panorama Praha 1990
- Vlčková, J.: Encyklopedie mytologie germánských a severských národů, Libri Praha 1999

**TEORETICKÝ VÝVOJOVÝ MODEL PRAVĚKÝCH
A RANĚ HISTORICKÝCH RELIGIÍ STŘEDNÍ EVROPY**

PALEOLIT	starý	1.000.000 – 300.000	?
	střední	300.000 – 40.000	prvé stopy sebereflexe, prvé rituální pohřby
	mladý	40.000 – 10.000	dynamismus, kult předků, počátky animismu,
	pozdní	10.000 – 8.000	animatismus, démonismus
	konečný	8.000 – 6.000	
NEOLIT		6.000 – 4.000	animismus, animatismus, démonismus, prototeismus
ENEOLIT		4.000 – 2.000	počátky polyteismu
DOBA BRONZOVÁ		2.000 – 1.300	rozvoj polyteismu
DOBA POPELNICOVÝCH POLÍ		1.300 – 750	vrchol polyteismu
DOBA HALŠTATSKÁ		750 – 400	počátky etnických náboženství
DOBA LATÉNSKÁ		400 – 0	keltský polyteistický partikularismus
DOBA ŘÍMSKÁ		0 – 400	germánský henoteismus, prvé stopy křesťanství,
STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ		400 – 568	christianizace jižních Germánů
RANÝ STŘEDOVĚK		568 – 800	slovanský pohanský supremoteismus
		800 - 950	christianizace středoevropských Slovanů

Nejvýznamnější osobnosti obecné religionistiky

Charles Robert Darwin (1809-1882) – tvůrce „darwinismu“ (teorie přirozeného výběru),
předpoklad: prvotní člověk byl areligijní

Herbert Spencer (1820-1903) – původ náboženství v kultu předků

Robert H. Codrington (1830-1922) – spis *The Melanesians* (1891) – definice many

Edward Burnett Tylor (1832-1917) – teorie animismu

William Robertson Smith (1846-1894) – teorie totemismu

James George Frazer (1854-1941) – heuristik archaických religii

Émile Durkheim (1858-1917) – zakladatel sociologie náboženství

Robert Ranulph Marett (1866-1943) – teorie animatismu

Wilhelm Schmidt (1868-1954) – spis *Der Ursprung der Gottesidee I-XII* (1926-1955) –
teorie pramonoteismu

Rafaele Pettazzoni (1883-1959) – představitel italské religionistiky, první kritik
Schmidtova pramonoteismu

Otakar Pertold (1884-1965) – zakladatel české „srovnávací vědy náboženské“

Gerardus van der Leeuw (1890-1950) – představitel fenomenologie náboženství

Georges Dumézil (1898-1986) – komparativní religionista indoevropských národů

Mircea Eliade (1907-1986) – nejvýznamnější religionista nové doby

Ján Komorovský (nar. 1924) – zakladatel novodobé slovenské religionistiky

Jan Heller (nar. 1925) – tvůrce responzivní hypotézy vzniku náboženskosti

Jacques D. J. Waardenburg (nar. 1930) – odborník v oblasti metodologie a teorie
religionistiky (Dr.h.c. MU Brno)

STAROŘEČTÍ BOHOVÉ DOBY MYKÉNSKÉ (cca 1600 – 1000 př.n.l.)

Podle záznamů provedených lineárním písmem B (cca 1450-1200 př.n.l.)
na hliněných tabulkách

- Apollón** - jeden z nejstarších řeckých bohů severního (thráckého) Původu; bůh Slunce, světla, veselí, umění; hráč na zlatou Kitharu, doprovázený Múzami
- Afrodité** - bohyně lásky, manželka boha Héfaista
- Artémis** - bohyně rostlin, zvířat, dětí; dcera Diova
- Dionýsos** - bůh výstředností, vína, opilství, masek a divadla, původem z Thrákie nebo Frýgie, jinak též syn Dia a thébské princezny Semelé; v průvodu divokých bakchantek tropí výtržnosti
- Hádés** - bůh podsvětí (staré chtonické božstvo); Diův bratr
- Héfaistos** - bůh řemesel, kulhavý kovář; manžel bohyně Afrodité
- Héra** - bohyně manželství, zrození; žena Diova
- Poseidón** - bůh moře, vodstva; Diův bratr
- Zeus** - nejvyšší bůh - hromovládce, vládce Olympu, obdařený „překypující plodivou silou“; manžel bohyně Héry

KELTOVÉ

<u>TARANIS</u>	- hromovládny pán nebes
<u>TEUTATÉS</u>	- bůh války
<u>ESUS</u>	- bůh stromoví
CERNUNOS	- „bůh s jeleními parohy“ – pán života a smrti
OGMIOS	- průvodce mrtvých, bůh výmluvnosti
EPONA	- bohyně pocestných a koní
SÉQUANA	- bohyně léčitelství
LUG	- bůh rolnictví, řemesel, válečných ctností (také „sluneční“ bůh)
SUCELLUS	- bůh ohně, železářství, kovářství

Albiorix, Manopos, Caturix, Divona, Rudiobos, Arvernus, Rhiannon, Sirona, Visuna, Coventina, Rosmerta, Abnoba

Tři matrony, Božské páry: Sucellus a Nantosuelta, Vidasus a Tiana, Sirona a Apollón

GERMÁNI

- WOTAN (ÓDIN)** - bůh bouře, mrtvých bojovníků, vládce Walhaly
- DONAR (TÓR)** - vládce hromu a blesku a války
- ZIU/ZIN (TÝR)** - starý bůh války
- FREYA (FRIJA)** - bohyně krásy a hříšné lásky
- FREY** - bůh plodnosti
- LOKI** - lstivý a záludný bůh, který nástrojil zákeřnou smrt boha Baldra a tím způsobil „soumrak bohů“
- BALDR** - ztepilý bůh jara, světla, krásy a čistoty
- NERTHUS** - bohyně plodnosti a úrody (relikt staré „Matky země“)

Lokální válečné bohyně: Hariasa, Hludana, Viradectha, Vagdavercustis, Hurstrga

Lokální bohyně úrody: Tamfana, Bahudenna, Nahalenie
Panenské kněžky boha Wotana: Walkýry

Světoznámé germánské věštkyně: Veleda, Albruna, Walaburg

SLOVANĚ

PERUN - hromovládny (nejvyšší) bůh

SVAROG - zosobnění nebes, bůh ohně, tepla

VELES (VOLOS) - bůh stád, úrody, blahobytu

SVAROŽIC – RIEDIGOST - potomek či nástupce boha
RADEGAST – DAŽBOG Svaroga, nejvyšší bůh Ratarů
(templ v Retře)

SVANTOVÍT - nejvyšší bůh Ráňanů (templ na Arkoně)

GEROVIT (JAROVIT) - bůh uctívány na pobřeží Baltu

TRIGLAV - bůh uctívány při dolní Odře (temply
ve Wolinu a Štětíně)

ŽIVA (MOKOŠ) - bohyně životních sil a růstu
(„MAŤ SYRA ZEMLJA“)

Bohyně a bohové doby národního obrození:

Lada, Morana, Kúpala, Vesna, Děvana, Zloběna, Korša
Chasoň, Oslad, Ladoň, Popel, Pikulík, Zmok, Dund'a